

„AMI AZ ERDÉLYI NYELVATLASZBAN VAN, AZ SZÁZ ÉV MÚLVA MÁR NEM LESZ MEG”

– Tánczos Vilmos beszélgetése Murádin László

*kolozsvári nyelvészsel*¹ –

Murádin László nyelvész, nyelvjáráskutató a Torda melletti Harasztoson született 1930. november 29-én. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen 1954-ben szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári oklevelet. 1954–1958 között az egyetem magyar nyelvészeti tanszékének gyakornoka, majd tanársegéde, 1958-tól a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, ugyanitt 1964-től nyugdíjazásáig tudományos főkutató. Hatvan éven át, 1957–2016 között munkatársa az egyetlen romániai nyelv- és irodalomtudományi szakfolyóiratnak, a *Nyelv és Irodalomtudományi Közleményeknek*, 1968–2006 között a *periodika szerkesztője*, 2007–2016 között *főszerkesztője*. *Nyelvjáráskutatói munkásságának fő eredménye* A romániai magyar nyelvjárások atlasza című, 11 kötetből álló kiadvány (Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, I–XI. kötet, 1995–2010). Közreműködött a moldvai magyar nyelvjárás atlasza anyagának összegyűjtésében és kiadásában is (A moldvai csángó nyelvjárás atlasza. I–II. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1991). *Az erdélyi magyar nyelvfeldrajz, a településnevek és családnevek kutatójaként több kötetet jelentetett meg.* (Például: Erdélyi magyar nyelvfeldrajz. Nyelvészeti Tanulmányok. Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó, 2010; Utak és nevek. Településnevek erdélyi utakon. Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2003.) *Tudományos folyóiratokban és a sajtóban évtizedeken át közölt nyelvismereti és nyelvművelő írásokat, amelyek önálló kötetekben is megjelentek.* (Például: Babér és borostyán: kalandozások anyanyelvünk csodálatos világában. Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó, 2012; Hókuszpókusz. Nyelvművelő írások. Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó, 2014; Az asszony nem ember? Nyelvművelő írások. Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó, 2017) *Nyelvjárástani munkásságáért a Magyar Nyelvtudományi Társaság Csúry Bálint-émlékéremmel tüntette ki.*

1 Az interjú 2018. január 23-án készült Kolozsvárott.

- *Tanár úr, lassan a 90. életéved felé közelítesz, és az elmúlt években sorra jelentek meg a nagyszerű könyveid. Hogy csinálod ezt?*

- Az az igazság, hogy én most már csak vegetálok. Olvasgatok, aztán néha megírok egy-egy nyelvűvelő cikket. Benkő Loránd mondta nekem, amikor egyszer itt járt Kolozsvárt: - Te vagy az egyetlen nyelvész, aki nemcsak írni, hanem olvasni is szokott. - Ez igaz, olvasni szerencsére valóban mindig szerettem. De ne azt kérdezd most már, hogy mit csinálók, hanem inkább azt kérdezd, hogy mit szeretnék csinálni.

- *Nos, mit szeretnél csinálni?*

- Tudod, a nyelvben és a nyelvészetben mindig vannak témák. De ezekhez a témákhoz nekem már nincsen erőm. A múltkor is elővettem a régi Háromszék helyneveit. Balassa Iván valamikor a '40-es években, amikor még itt dolgozott nálunk Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeumban, sokszor említette, hogy fel kellene gyűjteni és ki kellene adni a teljes Háromszék helyneveit. Hát most elővettem az egész háromszéki helynévanyagot, és láttam, hogy a 110 faluból 48 még mindig nincs meg. Hát ha én most fiatalember lennék, akkor azt a 48 falut másfél év alatt szépen megcsinálnám, és mindjárt lenne belőle egy szép könyv. Többek között Zágon sincs meg. Éppen Zágon! A többi megjelent a *NyIrK*-ben, az *Alutában*, a *Magyar Néprajzi Dolgozatokban*.

- *Mind Te csináltad ezeket?*

- Dehogy! Én ebből csak körülbelül 10 falu helyneveit gyűjtöttem össze, a többi különböző személyek gyűjtötték, közölték. Részint hivatásos gyűjtők, például Gazda Ferenc, de voltak nagyon jó államvizsga-dolgozatok is. A legjobb gyűjtés mindig az, ha valaki a saját falujában gyűjt. Mert azt mégiscsak ismeri. Ha egy idegen ember ott ül egy faluban akár négy-öt napig vagy akár egy hétig, hát be is járja a határt, meg nem is. Olyan nincs, hogy ne maradjon valami el. A lényeges nevek persze mindig bejönnek. Most így vagyok például Csíkszépvízzel. Pedig hát, istenem, ötven éve járunk Szépvízre, a feleségem onnan származik, és én már közöltem is a falu helynévanyagát, de még mindig nem teljes. Nemrég hallottam, hogy az egyik határrészben, Cibrében megcsinálták a fürdőt. Ahol Cibre van, ott állítólag valamikor falu volt. A szépvízi közleményemben szerepel is

ez a helynév, de most nemrég beszélgetek ott egy öreggel, aki azt mondja, hogy nem, ezt a fürdőt most Alsó-Cibrében csinálták, de az örmény fürdő valamikor Felső-Cibrében volt. Ötven éve járok oda, és mostanig nem tudtam, hogy két Cibre van!

- *Mindig fúrta az oldalamat, hogy hogy vagy Te katolikus harasztosi, hiszen az református falu Torda mellett. Hogy került oda a családod?*

- Hát ennek valóban története van. Azt nyilván tudod, hogy az én családom apai ágról örmény származású. A négy erdélyi örmény helység² közül máshol Murádinok nem voltak, csak Szamosújvárt. Ott most is vannak, lehet, hogy még távoli rokonok is vagyunk. A legrégebbi őszömet 1808-ból fedeztem fel, akkor költözött a dédapám Szamosújvárról Bonchidára, ahol vegyes üzletet nyitott, majd mézárszéket, levágandó marhákat is neveltek. Ott született meg aztán nagyapám, majd apám is. És ott kezdődött el az a folyamat, hogy a gazdag örmény család egy-két kivétellel szegény értelmiségi lett. Nagyapám egyébként még gazdatiszt volt a Déva melletti Lapusnyakon egy Lázár nevezetű földbirtokosnál. A tavalyelőtt az öcsémmel elmentünk és megnéztük a kastélyt, ami még mindig megvan. Minthogy Lapusnyak Déva közelében volt, apám ezért végzett három év tanítóképzőt Déván, de már a negyedik évet, az utolsót Enyeden járta, nagyapám ugyanis közben Lapusnyakról Válaszútra, a Bánffyak birtokára került. Utána két évig kinevezték Kiskapusra, amelynek akkor majdnem teljesen magyar volt a lakossága. Ott volt két évig, aztán elvitték katonának, és miután leszerelt, kinevezést kapott Harasztosra. Így lett belőle harasztosi katolikus kántortanító. És bár Harasztos református falu, de azért voltak ott katolikusok is. Anyai részről a nagyapám jegyző volt Mezőzáhon, innen került Harasztosra. Így történt aztán, hogy Harasztoson a tanító elvette a jegyző leányát. 1925-ben házasodtak össze. Hát szóval ezért vagyunk mi harasztosiaiak. Volt kántori lakás, volt tíz hold kántori birtok és valamennyi gyenge fizetés is. A román iskolaigazgatónak négyszer akkora volt a fizetése, mint az övé. Apám reggel kántorizált a templomban, aztán ment tanítani. Hét osztályt tanított, délelőtt, délután. Katolikus gyermek talán csak vagy 30-35 volt. A román állami iskola valamikor református felekezeti

2 Szamosújvár, Gyergyószentmiklós, Erzsébetváros (régén: Ebesfalva) és Csík-szépvíz.

iskola volt, de 1911-ben arra törekedtek, hogy vegye át a magyar állam, és aztán ez lett az iskola veszte. Mert a magyar állam valóban átvette, de aztán jött az uralomváltás, és emiatt aztán az iskola román iskola lett. A gyermekek pedig egy szót sem tudtak románul. Még Benczédi Sándor, a szobrász sem tudott, pedig egy évig a román iskolában ő is tanított Harasztoson.

Apámat is elkapta részint az örmény vagyonosodási láz, részint a harasztosiak nagy szorgalma, és húsz év alatt vett egy házat egy nagy, háromnegyed holdas kerttel, valamint 7 hold földet. A bankból vett fel pénzt, és ezt törlesztette havonként, inségben hagyva a családját. Végül minden vagyon odaveszett. Először is 1944 őszén a magyar csapatok eljutottak egészen Felvincig, Tövisig, és bevonultak Harasztosra is. Ekkor apám felkötötte a kardját, és nagy magyar lett hirtelen. De hát utána nemsokára bejöttek az oroszok, apám megijedt, és a család nagy része Kolozsvárra menekült. Amíg itt voltunk Kolozsvárt, otthon a házukból mindent elvittek, a kerítést eltüzelték, az istállót a csürrel az orosz katonaság lebontotta, elvitték a gerendákat hidat csinálni, még a disznóolat is eltakarították, úgyhogy puszta maradt az egész telek. Apám félt is visszamenni Harasztosra, noha imádta Harasztost, az volt az élete. Írt tehát a püspöknek, aki kinevezte Radnótra, szintén a katolikus iskolába. De aztán 1948-ban jött az iskolák államosítása, és akkor ő visszakérte magát Harasztosra, végül ott is halt meg 63 éves korában.

- Az örmény családok általában nagyon összetartóak. A család többi részével ti tartottátok a kapcsolatot?

- Hogyne. Kristóf bácsinak, az apai nagyapámnak négy gyereke volt, közülük hárman már értelmiségiek. Apám tanító volt, az egyik testvére óvónő, a másik tisztviselőnő, úgyhogy itt már jött az örmény értelmiségi réteg. Egyedül a nagybátyám, Marci bácsi mondta azt, hogy ő bizony nem tanul, és elment Páncélcsehre mészárosinasnak. Szintén egy örményhez, egy Piktör nevezetű mészároshoz került, akinek aztán elvette feleségül a leányát. Kolozsvárt volt háza és üzlete, és olyan jól ment neki, hogy 1940-ben már az övé volt a húsárugyár. Olyan első „kapitalista” volt, hogy az itteni illegalisták, Timófyék nála hallgatták titokban a londoni rádiót. Amikor 1944 őszén ideért a front, akkor mi, az egész család nyugat felé menekülve eljutottunk Páncélcsehig. Marci bácsi, aki nagyon okos ember volt, azt mondta, hogy ez a nagy

menekülés mind fölösleges, mert az oroszok úgyis jönnek utánunk. Inkább visszajött velünk Kolozsvárra, a gyára pedig működött szépen tovább, csak most már nem a németeknek és az olaszoknak szállította a húst, a szalámit, hanem az oroszoknak. 1947-ben aztán Timófyék – meghálálva a londoni rádióhallgatás lehetőségét – ezt mondták neki: – Nézd, Marci, megmondjuk neked őszintén, hogy jövőre jön az államosítás, és ha nem akarsz elmenni a Duna-csatornához, légy olyan kedves, ajánld fel a gyáradat a román államnak. Az „öreg mészáros” így is tett: odaadta gyárat az államnak, és így nem került a Duna-csatornához mint osztályellenség, kapitalista. Sőt kapott egy elég jó állást is, felvásárló, „konkár” lett, szóval a „szakmában” maradt.

Ebben az időben gyakran találkoztunk, amikor már egyetemista voltam az 1950-es évek elején, egy időben nála is laktam itt Kolozsvárt. Az örmények úgy szokták, hogy vasárnap általában az egész család együtt eszik. Így volt velünk is: akik itt voltunk, vasárnaponként nála rendszeresen megjelentünk. Egy ilyen ovális asztal volt az ebédlőben, és ott az öreg számba vett minket: Annuska hol van, a másik hol van. Egyszer tőlem is megkérdezte: – Te hol voltál egész nyáron? – Itt volt Magyarországról Lőrincze és Benkő,³ és a gyűjtőútjukon én voltam a kísérelőjük. Két hónapon át gyűjtöttünk. – Erre azt kérdezi az öreg nagy bizalmasan, családiasan: – És aztán mennyi pénzt csináltál? – Hát, Marci bácsi, én nem csináltam semmi pénzt. – Az igaz, hogy duplája volt így a napidíjam, mint amikor egyedül voltam terepen és a központi akadémia adta a napidíjat, de hát így sem volt valami nagy dolog. – De mondja meg Marci bácsi is, hogy hogyan csinálja a pénzt? – Hát úgy, fiam, hogy kimegyek valamelyik kollektív gazdasághoz, és ott megveszek 200 vagy 300 juhot. De úgy csináljuk, hogy nem mérjük le mind a 200 juhot, hanem elég lemérni 10 juhot, s annak az átlaga adja majd a 200 juhok az összegét. De okos vagyok én is, és a kollektív elnöke is okos, és a 10 legkövérebb juhot hozzák oda nekem, hogy mérjük le. Így aztán amikor az állam kifizeti a kollektív gazdaságnak a juhok árát, akkor mindig marad „némi” pénz, aminek a fele az enyém lesz és fele a kollektív gazdaság elnökéé. Hát így csinálom én is valami kis pénzt. – Na, szóval ő volt az egyetlen a családból, aki nem lett

3 Lőrincze Lajos (1915–1993), az MTA Nyelvtudományi Intézet munkatársa és Benkő Loránd (1921–2011), az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, akadémikus.

értelmiségi, meg is gazdagodott, a család többi tagja mind értelmiségi lett, és mind szegény maradt. Ő már 1944 előtt is a mellényzsebébe beletette volna az egész családot. Még 1945-ben is az oroszokkal járta Bécset, és persze mindig vitte magával a titkárnőjét, úgyhogy itthon Katus néni, a felesége szépen énekelte, hogy „Hazugság volt minden szavad”. De aztán végül az ő gyerekeiből is mind értelmiségiek lettek.

– *Harasztoson eszerint gazdálkodtatok is. Hogyan és hol végezted el az iskoláidat?*

– Ott maradtunk el, hogy apám 1925-ben Harasztoson elvette a Diószeghy-lányt, a jegyző leányát, és mi hárman ott születtünk. Van egy nővérem, Magdolna, ő most 92 éves,⁴ én vagyok a középső, 1930. november 29-én születtem, rá hét évre pedig megszületett Jenő, az öcsém is. Az elemi iskolát az édesapám keze alatt jártam. Amikor a négy osztállyal végeztem, Enyedre szeretett volna küldeni, mert ő is ott végzett. Én is szerettem volna oda menni, de hát apám katolikus kántortanító volt, ezért 1942-ben elvitt Gyulaféhevárra a Majláth gimnáziumba. Két évet jártam ott, és 1944-ben, amikor már átvonult a front, Kolozsvárra jöttem. A piaristákhoz íratlak be, mert az úgy illett, hogy a katolikusokhoz menjek. Emlékszem, december 6-án kezdődött akkor a tanév. Közben apám Radnótra került, ők onnan jártak időnként Kolozsvárra. Ötödikes koromban aztán összeballhéztam a tanári karral, vagy pedig a tanári kar velem, úgyhogy mivel a szüleim is már Radnóton éltek, a hatodik osztályba végül már Marosvásárhelyre mentem, szintén a katolikus iskolába. De ezt 1948-ban a református kollégiummal egyesítették, és így kerültem végül a mai Bolyai Farkas Liceumba. Ez református kollégium volt azelőtt, de akkor állami iskola lett, és reformátusok, katolikusok egyformán jártak oda. Ma már elfelejtette mindenki, hogy Iosif Rangheţnek hívták akkor az iskolát, aki régi kommunista aktivista volt, az internátusunkat pedig a Kom-szomol tagja után Oleg Kosevojnak. Aztán közben 1948-ban apám visszajött Harasztosra, és azt mondta, hogy hát én is vissza kéne menjek Kolozsvárra. Mondom: – Én immár nem megyek sehova, mert elegendem volt ebből a sok iskolaváltogatásból: két osztály Gyulaféhevárt, három osztály a kolozsvári piaristáknál, egy osztály Vásárhelyt

4 Nővére, Magdolna az interjú elkészülte után, 2019 nyarán halt meg.

a katolikusoknál, marad még két osztály, ezt valahogy elvégzem itt. – Péntek János most is szokott velem viccelődni, hogy milyen diák voltál te, hogy téged ennyi iskolából mind kirúgtak!

Vásárhelyen jól ment a kollégiumban, jól éreztem magam. Az utolsó évben én voltam ott a nagyfőnök, a faliújság szerkesztője, és mindent én csináltam. Egyszer apám elment az igazgatóhoz, aki erősen megdicsért. Apámat ez meglepte, mert addig hozzá volt szokva, hogy a katolikus gimnáziumokban a tanárok engem mindig szidtak, ez pedig most megdicsért nagyon. Aztán ott érettségiztem 1950-ben. Ez persze a legrosszabb időben történt, mert akkor volt a legdühögőbb proletárforradalom. Harasztoson 1952-ben megalakult a kollektív gazdaság, és apám is belépett. A 12 első belépő neve között ott volt az ő neve is. Megszorongatták persze, de ez most nem érdekes. A kollektív gazdaságot én végül is nagyon szerettem, mert amíg megvolt a 7 hold földünk meg a 10 hold kántori birtokunk, otthon a nagy gazdaság, két bivaly, két tehén, egy ló, tíz disznó, vagy hatvan-hetven tyúk, szóval minden, amit akarsz, addig nekem is kellett menni a mezőre, ahol halálra dolgoztam magam. Voltak napszámosok is, mindig kellett vinni nekik a napszámot. De amikor jött a kollektív, ez mind megszűnt. Keresztanyámnak megvolt a 100 kötet Jókai díszkiadásban, és én a kollektív megalakulásának nyarán 40 Jókai-regényt olvastam ki.

De térjünk vissza 1950-re. Miután érettségiztem, mondom, hogy én megyek Kolozsvárra, és beiratkozom az egyetemre, irodalom szakra. Marosvásárhelyről jöttem vonattal, apám kijött hozzám az állomásra. Harasztosnak ugyanis van állomása 3 kilométerre a falutól, Székelykocsárd és Aranyosgyéres között. Na, apám oda kijött, én le is szálltam hozzá, és mondom neki, hogy most megyek beiratkozni Kolozsvárra. De erre ő azt mondja: – Tudod mit, fiam, én azt gondoltam, hogy te ne menj beiratkozni. Látod, ott van a szomszéd Radó Gyulának a lánya, Ilus. Elvennéd feleségül, s nekik is van 8 hold földjük, nekünk is van 7 hold földünk, és milyen jól gazdálkodnátok. – Na, ebből én aztán nem kérek! Engem ez az egész igazán nem érdekel.

Kiváló érettségi dolgozatot írtam volt magyarból, Milosits tanár úr is megdicsért, és most más terveim voltak. Na és akkor beiratkoztam az egyetemre, magyar szakra.

– *Eszerint irodalmi érdeklődésű ember voltál? Hogyan lett belőled mégis nyelvész?*

- Majdnem minden nyelvész irodalmárnak készül. Pais Dezső kezdetben Kemény Zsigmonddal foglalkozott, Szabó T. Attila Shakespeare-t fordított, először Mészöly Gedeon is irodalmár volt a Szegedi Egyetemen. Fordítva nemigen fordul elő, csak kettőt tudok, aki nyelvészből lett irodalmár. Az egyik Szabó Dezső volt, aki tájszógyűjtéssel kezdte Csíkbán.

- *Igen, Csíkszentdomokoson. Megírta az Életeimben is.*

- És nagyszerű tudományos dolgozatot írt a vogul igeképzőkről, ma is számon tartják ezt a finnugor nyelvészet történetében. Az *Életeimben* Szabó Dezső azt is megírta, hogy Szinnyei József, az egyetem tanára a témához érve mindig megemlítette: - Ha Szabó Dezső megmarad nyelvésznek, e kérdésről mennyivel többet tudnánk! - De úgy lett irodalmár, hogy elment Párizsba, ahol egyszer a 40 ezer céduláját betette a vaskályhába, és szépen az egészét eltűzelte.

A másik pedig Karinthy Frigyes fia, Karinthy Ferenc volt, aki államvizsga-dolgozatnak írta meg a magyar nyelv olasz jövevényszavait, de aztán később regényíró lett belőle.

- *És te miért nem lettél irodalmár?*

- Hát tudni kell, hogy az ötvenes évek elején vagyunk, borzasztó idők jártak akkor. Zajlottak a tisztogatások: a Luka László-per stb. Nálunk az egyetemen is egymást érték a hajnalig tartó gyűlések, az IMSZ-ből⁵ ezt rúgták ki, azt rúgták ki, aztán pedig kitették az illetőt az egyetemről is. Nekünk akkor Szigeti Jóska adta le a régi magyar irodalmat, a felvilágosodást Jancsó Elemér, Márton Gyula a bevezetést a nyelvtudományba, másodéven Szabó T. Attila a nyelvtörténetet. Hát szegény Szigeti, az okos ember nehéz helyzetben volt. A régi magyar irodalom ugyanis vallásos irodalom, és abban a nagy marxista környezetben kínos volt állandóan a kódexekről, prédikációkról és zsoltárokról beszélni. Nagy István volt a Bolyai rektora, és azt mondta egyszer Szigetinek: - Hát kérem, maga miért jön ilyen szövegekkel, hogy „Látjátok, feleim, mik vagyunk...”? Hát miért nem mondja el a hallgatónak ehelyett Dózsa György ceglédi beszédét? - Erre Szigeti: - Én elmondanám, de hát az latinul van, nem magyarul. - Ebből

5 Ifjúmunkás Szövetség (IMSZ), később Kommunista Ifjak Szövetsége (KISZ)

kifolyólag aztán a nagy nyomás miatt mondott egy sor hülyeséget is. Nagyon művelt ember volt, elvégezte a református teológiát is, de ezekben az időkben félt rettenetesen. Egyszer azt mondta nekem, amikor már én is tanársegéd voltam: – Tudod, én úgy félek, hogy amikor kijövök a szobámból, akkor is kopogok.

– *Magyarországi tanár ekkor már nem volt, ugye, az egyetemen?*

– Nem. Én 1950-ben kerültem Kolozsvárra, és Mészöly Gedeon már 1945-ben elment. De a hátrahagyott örökségével, sőt a tárgyi emlékeivel is találkoztam. Ez a dolog ott kezdődött, hogy a Szegedi Egyetem 1919-ben a Kolozsvári Egyetem utódeként keletkezett. Később, amikor 1940-ben itt, Kolozsvárt is visszaállították a magyar egyetemet, akkor Szegeden nem szűnt meg a korábban létrehozott egyetem, hanem onnan is jöttek ide tanárok. Mészöly Gedeon meg Horger Antal is Szegeden volt tanár. A minisztériumi rendelet Horgert bírta meg, hogy jöjjön Kolozsvárra, csak hogy Horger akkor már kicsit öreg is és rendkívül csalódott is volt, mert úgy érezte, hogy ő kellene legyen a pesti tanszékvezető. Mert akkor legalábbis úgy volt, hogy a Nyelvtudományi Társaság elnöke és a magyar tanszék vezetője volt a legnagyobb, a vezető magyar nyelvész. Csak hogy ő nem járt az Eötvös Kollégiumba, az Eötvös-kollégisták pedig összefogtak, és kinevezték Pais Dezsőt, Horger pedig maradt Szegeden. A kolozsvári kinevezést nem fogadta el, hanem írt Mészölynek egy letargikus hangú levelet, hogy én nem megyek Kolozsvárra, hanem menjél te. Mészöly pedig el is jött, de nem hagyta ott Szegedet sem, tanított ott is, itt is. Volt neki egy folyóirata is, a *Nép és Nyelv*, s ebben az időben úgy volt ráírva, hogy Szeged–Kolozsvár. Mészöly nagyon néprajzi beállítottságú nyelvész volt, a nyelvi jelenségeket is a népszokásokból vezette le. 1945-ben egy évig még a Bolyain is maradt tanítani, de aztán visszament Szegedre. Azonban egy csomó mindene itt maradt a tanszéken, például a könyveinek egy része is. Ehhez pedig tudni kell, hogy a Bolyain kezdetben néprajz szak is volt, idegen nyelv szakok is, vagyis francia, angol, német, de ezek 1949-ben mind megszűntek, hiszen nem kellett az imperialista országok nyelvét a magyar egyetemen tanítani. És ekkor ezeket a tanszéki könyvtárakat mind lehurcolták a pincébe. De nem úgy, hogy legalább polcra tették volna, hanem mint a ganédomb, úgy voltak a könyvek halomban a földön. Az lett volna jó, ha azt az egész könyvtárat ellopta

volna rendre valaki, de nem mert senki hozzányúl ni semmihez. A könyvtárosunk, egy Rózsika nevű hölgy, úgy félt ettől a könyvtártól, mint az Isten tüzétől. Hogy mi lett vele végül, nem tudni, a lényeg, hogy eltűnt. Bezúzták vagy esetleg elvitték az Egyetemi Könyvtárba – nem tudom. Márton Gyula azt mondta egyszer nekem, amikor már gyakornok voltam, hogy maga menjen be oda a pincébe, és ha lát ott nyelvészeti dolgokat, azt szedje össze. Hát találtam is ilyen-olyan dolgokat, felvittem ezt-azt a nővéremhez, hogy ne hogy valaki nálam meglásson valamit. Találtam ott például egy József Attila-kötetet, a *Nem én kiáltok* első kiadását, amit József Attila Mészöly Gedeonnak dedikált. Mert haragudott Horgerre, de úgy látszik, szerette Mészölyt. Én ezt is rögtön elsüllyesztettem, de nem voltam elég okos. Felviszem a tanszékre, jön Szabó T. Attila, és én nagy büszkén előveszem a könyvet, hogy né, professzor úr, mit találtam. Az öreg elveszi, nézi, és azt mondja: – Ezt vissza kell adni a családnak! – És elvette tőlem a könyvet. Azt kellett volna mondanom: – Igen, professzor úr, én visszaadom a családnak, de én adom vissza! – De hát hogy merjen ilyet mondani egy szerencsétlen gyakornok a professzornak? Elvitte, de a lényeg benne az, hogy valamelyik fia eladta egy antikváriumnak, s az antikváriumból megvette egy bukaresti irodalomtörténész. Egyszer aztán furcsállva olvasom az *Előrében*, hogy az illetőnek van egy ilyen kötete. Aztán később egyszer Szigligeten találkozom Mészöly Dezsővel, Gedeon fiával, akinek elmesélem a könyv történetét. Erre ő azt mondja nekem: – Fiam, tudom. Ne búsuljon, mert a könyv már nálam van! Mondta nekem valaki, hogy az apámnak dedikált József Attila-kötet ott van annál az illetőnél Bukarestben, írtam is neki levelet, hogy a család igényt tart rá stb., stb., de erre az visszaválaszolt, hogy hát ő azt már elajándékozta meg mittudomén micsoda. – De végül mégiscsak visszaadta a levelezésük nyomán. Mészöly Dezső egy fél könyvtárnyi orosz irodalmat adott neki érte. Hát ilyen a könyvek sorsa.

– *Horger Antal kitűnő nyelvész és kitűnő néprajzos volt. Kár, hogy a nagyközönség a nevét csak a József Attila-versből ismeri.*

– Láttad te a Horger fényképét? Az arcán a mosoly állandóan rajta van, olyan vigyor volt az egész ember. Jókedvű, vidám arca volt, ez látszik a fényképein is. És amit József Attila neki tulajdonított, az nem is tőle származott, hanem a szegedi rektortól. Nos, kezdjük ott, hogy

a háború után vagyunk, adva van egy konzervatív, istenfélő ország, aki szenved. És akkor jön egy fiatal költő, aki azt írja egy megjelent versében, hogy „Nincsen apám, se anyám, / se istenem, se hazám”. Hát ha én azt mondtam volna 1950-ben, hogy nincsen Sztálin, nincsen Lenin, mi lett volna belőlem? Bezártak volna, ugye? Hát Horgert behívta a rektor, és megmondta neki, hogy hozza a hallgatója tudomására, hogy az egyetem kizárja ezért a verséért. És akkor ő, úgy, ahogy szokott, olyan mosolygósan mondta el neki a rektor üzenetét, azt, hogy kiteszik az egyetemről. Sajnos ezért lett Horgernek olyan ismerős a neve. Ha sorolom a legnagyobb magyar nyelvészeket, Bárczit, Gáldit, Hadrovicsot, akkor ezeket nem ismeri senki, de ha mondom Horgert, akkor őt már tudja mindenki. De csak a József Attila-versből. József Attila egyébként szerette a nyelvészetet, ez kiderül a Mészölynek írt dedikációjából is.

– *Megint a költészetnél, az irodalomnál tartunk. Végül is hogyan, miért kerültél a nyelvészek közé?*

– Hát főleg azért, mert már akkor, egyetemi hallgatóként is azt tapasztaltam, hogy az irodalommal az van, hogy az egyik így mondja, a másik úgy mondja, a harmadik pedig egészen más oldalról közelíti meg ugyanazt. Hát mondom, kérem szépen, ez nem tudomány! A nyelvészetben olyan nincsen, hogy mindenki azt mond, azt lát, amit akar. Mert egy szó eredete vagy szláv, vagy olasz, vagy német, vagy valami. Olyan nincs, hogy így is lehet és úgy is lehet. Hát ezért lettem nyelvész. Valahogy így szerettem meg. S annak ellenére szerettem meg, hogy elég rosszul kezdtem a nyelvészetet, mert elsőéves koromban Márton Gyula tanította a *Bevezetés a nyelvtudományba* című tárgyat, és ott bizony egész évben Sztálin elvtárs *Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései* című cikkét elemeztük, ha emlékszel még arra a cikkre. Vizsgázni is kellett belőle, és én olyan bosszús voltam, hogy szóról szóra bemagoltam az egészet. Fel is mondtam Márton Gyulának a vizsgán, még az is benne volt a vizsgafeleletemben, ahol Sztálin azt mondta, hogy „nyet, nyet”. Láttam rajta, hogy nem akarja elröhögni magát, pedig szeretné. De végül úgy lettem nyelvész, hogy másodéves koromban Szabó T. Attila tanította a nyelvtörténetet, Gálffy Mózsi pedig az eszközfonetikát, valamint a leíró nyelvtant, és azokat nagyon megszerettem.

– *Az eszközfonetika mi volt?*

– Hát az, hogy hogyan történik a szájban a hangok képzése, miért olyan egy hang amilyen. Tehát nem hangtörténet, hanem hogyan történik a hangok és mindenféle hangtani jelenségek – például hasonulás, összeolvadás stb. – osztályozása. Ez érdekes volt. Megszerettem, és jól is vizsgáztam belőle Szabó T. Attilánál. Harmadéves koromban aztán kineveztek gyakornoknak Bura Lacival együtt. Akkor mindig elkértem a Szabó T. Attila jegyzetét, de hát az a jegyzet nem is az övé volt, hanem még a Csűry Bálinté. Meg volt sárgulva az egész, és azt adta elő az öreg.

Az irodalmat is szerettem, és szegény Jancsó Elemér bácsit igazán tiszteltem. Ha leültünk beszélgetni, nagyon intelligensen, érdekesen beszélt, de előadótanárnak egyenesen katasztrófa volt. Vette a jegyzetét, a felvilágosodás irodalma volt, ezt monoton hangon ledarálta, és aztán elment.

– *Hát hogy lehetett ilyet csinálni?! Mondhatni az egész életét Párizsban töltötte, hát akkor vajon miért nem színezte ki az előadásait valamivel?*

– Mondom, színes, művelt ember volt. Amikor csak így leültünk beszélgetni, nagyszerűen beszélt, de katedrán előadni egyáltalán nem tudott. A modern magyar irodalmat is ő tanította, amikor már negyedéves voltam. Persze át kellett volna írni ezt is marxista szintre, de hát ő nem is értett hozzá, mert alapvetően a felvilágosodással foglalkozott. Ezért fogta magát, meghozatott valami vastag magyarországi középiskolás tankönyvet, azt legépeltette, és nekünk órán ezt a gépelt jegyzetet monoton hangon mindig felolvasta. Mi, diákok pedig letettük a padra az eredeti könyvet, kísértük szóról szóra, és röhögtünk.

Szóval én azért szerettem meg a nyelvészetet, mert az egzakt tudomány. Igaz, Gombocz Zoltán azt tartotta, hogy még a nyelvtudományban is minden lehet. Az egyik feljegyzett adomája szerint egyszer egy társaságban egy hölgy odafordult hozzá és megkérdezte: – Professzor úr, meg tudná mondani nekem a nevem eredetét? – Erre jött a válasz: – Hölgyem, melyik nyelvből óhajta, hogy levezessem?

– *A tanszéki karriered valamiért mégsem alakult jól. Hogyan és miért kerültél át onnan az akadémiai intézetbe?*

– Két évig voltam a nyelvészeti tanszéken gyakornok, aztán szintén két évig tanársegéd lettem. Szeminarizáltam a magyar-pedagógia

szakon, aztán a román szakon is volt egy magyar kurzus, s nyelvjárás-tan is volt. A dolog úgy történt, hogy Márton Gyulával egy kicsit faséba kerültünk. Úgy látszik, ez nálam elkerülhetetlen. A baj az, hogyha nekem véleményem van, annak hangot is adok. És ebből baj lett itt is. Márton Gyula ugyanis diktátor volt. Mi ahányan voltunk ott a tanszéken, mind be voltunk fogva, mint hat ló a szekérbe, és mindenkinek azt kellett csinálni, amit ő elképzelt. A nyelvföldrajz, és csakis a nyelvföldrajz. Vámszer Márta is ezt csinálta, Gálffy Mózes, Bura Laci, Vöő Pista, Kósa Ferenc, jómagam – mindenki. Még Szabó Zoltánnak is, akinek fogalma sem volt a faluról, ki kellett mennie Háromszékre, hogy kikérdezze a változó névszótöveket. Össze volt állítva hozzá a kérdőív betürendben. Így kezdődött: *adó, adója* vagy *adaja*? Hát mondom neki: – Zoli, kérlek, ne kezd falun mindjárt az *adóval*, mert akkor rögtön vége lesz az egész nyelvészeti gyűjtésnek. Az emberek azonnal becsukódnak, ha ezt a szót meghallják. Az ötvenes években voltunk ugyebár.

– *Márton Gyula rektorhelyettes is volt. Nagy tekintély.*

– Persze. Előbb tanszékvezető volt, aztán dékán lett, majd prorektor. Az ugyan igaz, hogy végül is én is miatta lettem nyelvjárás-kutató, de nekem az elvem már akkor az volt, hogy mindenki foglalkozzon azzal, amit szeret. Ennek a véleményemnek hangot is adtam, ami nagyon nem tetszett neki, mindig meg is jegyezte, hogy itt a tanszéken maga az ötödik kerék.

– *Valami mégiscsak lehetett az egyéniségében, amit nem szerettek.*

– Hát lehet. Az igaz, hogy mindig szerettem vitatkozni, s néha bizony piszkálódtam is, amit sokan nem szerettek. De úgy gondolom, hogy a tanszéki tagokat hagyni kellett volna, hogy mindenki maga válassza meg a kutatási területét.

– *Na, hát ha egy ilyet mondtál, az akkor már elég volt.*

– Hát persze, hogy elég volt! Azt is mondta rám, hogy én egy lesipuskás vagyok.

– *És ezt miért mondta?*

– Az úgy történt, hogy amikor Szabó T. Attila megírta azt a nagy tanulmányát, hogy a nagyon nyílt *e* hang a románban azért lett *á* hang, mert a magyarban a nagyon nyílt *e* hangot *á*-nak érezték, én ezzel nem

értettem egyet. Meg is írtam egy tanulmányban, hogy hát ezzel az elképzeléssel baj van, mert az igaz ugyan, hogy egy nagyon nyílt *e* hang van Háromszéken és Csikban is, de azért az Enyedből mégis Aiud, az Élesdből Aleşd lett a románban, márpedig a magyar Enyed vagy Élesd első szótagjában soha nem ejtettek olyan nagyon nyílt *e* hangot. Persze egyéb példáim is voltak, érveltem módszeresen. Nos, amikor ezt megírtam, Pais Dezső közölte is a tanulmányomat a *Magyar Nyelvben*, sőt még egy levelet is küldött Márton Gyulának, hogy én milyen rendes, jó, tanulékony fiú vagyok. De az eredmény más lett. Gyula erre kijött nagy dühösen a szobájából, és azt mondta nekem: – Maga egy lesipuskás! – Kérdelem: – Mi van? Mi baj van, professzor úr? – Az, hogy magának nem szabad ilyesmiket csinálnia! Ellentmondani a professzornak. – Hát én bizony azt mondom ma is, hogy a tudományban ilyen nincsen. Meg is mondtam Márton Gyulának: – Tessék írni egy másik cikket és megcáfolni engem. – Szabó T. Attilának ez az elmélete azóta természetesen megdőlt. Miután Attila meghalt, Benkő Loránd egy egész kis könyvecskében írta meg, hogy Attilának nincs igaza, és idézte Rosettit, miszerint abban a században a románban *e*-vel nem kezdődhetett szó, helynév. Ezért van Aleşd az Élesdből, Aiud az Enyedből és így tovább.

– *Ezeknek a nagy professzoroknak nagyon érdekes nézeteik voltak. Úgy hallottam, hogy például a gyakornoknak, a tanársegédnek a terepen sem szabadott azzal foglalkoznia, azt kutatnia, amivel a professzor is foglalkozott.*

– Igen, mindenkinek megvolt a maga területe, és ha más ment oda, akkor azt nem viselték el. Mintha kiskirályok lettek volna. A lényeges dolgokat sosem mondja el senki. Mindig az ünnep, az ünneplés a lényeg. Ugye mindig az van, hogy meghalt szegény, vagy éppen készül meghalni, hát akkor megünnepeljük, megtapsoljuk, megdicsérezzük, és ezzel így minden rendben is van. De az igazság az, hogy a nyelvészeti tanszék az én koromban nem volt egy baráti társaság. Először is Szabó T. Attila lenézett mindenkit. Még Márton Gyuláék is bunkók voltak az ő gondolkodása szerint. Akkor Gyula lenézett minket, mi pedig lenéztünk nem tudom kiket. És ez így ment végig. Egy példát mondjak, csak egyetlen szemléltető példát. Vöő Pistával együtt járt egy Kajcsa nevű fiatalember, aki Háromszékre került tanárnak. Egy alkalommal elmegyünk Háromszékre gyűjteni. Ott van Vöő Pista, én, Gyula és még nem tudom ki. Hát ülünk ott a vendéglőben, mert Gyula mindig

szerette a vendéglőket, s akkor azt mondja Kajcsának a pohárral a kezében, a helyi tanárnak, a fiatal kölyöknek: – Na, szervusz, Kajcsa! – Tehát felajánlotta, hogy tegeződjenek. És utána odafordult Vöö Pistához, a kollégájához: – Vöö elvtárs, menjen, legyen szíves, és kérjen még egy üveg bort! – Hát nem lehetett nálunk tegeződni a tanszéken! Hát hogy lehet az, hogy a tanársegéd tegezze a professzort?! Még ahhoz is el kellett negyven évnek telnie, amíg Gálffy Mózsi és Márton Gyula Szabó T. Attilával összetegeződnek. Ők is magázódtak! Arról nem is beszélve, hogy Attila nem a kollégáival tartotta a barátságot. Ő Jakó Zsigmonddal és Benkő Samuval kirándult vasárnaponként.

– *Ez volt az úgynevezett mitikus „bükki akadémia”.*

– Igen, a „bükki akadémia”. És mi, nyelvészek pedig le voltunk tojva a sárga földig. Itt Kolozsvárt nem volt se Kruzsok,⁶ se semmi. Én amikor egyszer elmehettem Budapestre, az akkor már öreg Pais Dezsőnek elmondhattam, hogy ki vagyok és mi vagyok. Két év múlva megint mentem, és megint elkezdtem a bemutatkozást. Erre azt mondja: – Fiam, ne hülyéskedj, hát ezt már mind elmondtad ezelőtt két évvel! – Nyolcvannégy éves volt ekkor. És meghívott engem a Kruzsokba. – Gyere, fiam, a Kruzsokba, szívesen látlak. – Mert ő mindig beült oda, ő volt a legelső. És akkor jöttek sorra mind a nyelvészek. Akkor ismertem meg Bárczi Gézát, Bóka Lászlót, Eckhardt Sándort. Emlékszem, Pais Dezső bemutatott nekik: – Itt van ez a fiatalember Kolozsvárról, Romániából. – Erre azt mondja Eckhardt: – Te Dezső, Kolozsvár mióta Románia? – Aztán elmentünk egy másik asztalhoz, és ott dedikált nekem a könyveiből. Ideadta a *szer* szó etimológiájáról szóló könyvét.⁷ Ebben a szóban minden benne van: hogy *szerre* teszi az ember a fát a tűzre, hogy Alszegben *a szeren*, még a *szereket* és a *szerelem* is. Tudniillik összefonódást jelent a *szereket* és a *szerelem* is. Nagyon szép! Ő mindig nagyon rendszeres volt, pontokba szedett mindent. És most mégis azt írta a dedikációjában nekem, hogy itt van ez a könyv, aminek *Szer* a címe, de amiben több a szertelenség, mint a szer. Még adott nekem egy régészeti tanulmányt is Alföldi

6 A *Kruzsok* a magyar nyelvészek kedd és péntek esti baráti összejövetele volt Pesten az Erzsébet vendéglőben. Budenz József alapította az 1860-as években a korabeli magyar altajista nyelvészek asztaltársaságaként.

7 Pais Dezső: *Szer. Egy szószervezet szétágazásai a magyarban és más finnugor nyelvekben.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.

Andrástól, hogy tanuljak egy kis régészetet is, hogy nehogy higgyek a románoknak.

- *Ez mikor volt?*

- Úgy emlékszem, 1967-ben voltam először Magyarországon.

- *Hivatalos úton voltál?*

- Dehogy! Kimentem magánúton, és persze elmentem az egyetemre, az akadémiára, összeismerkedtem ott mindenkiel. Aztán később is tartottam velük a kapcsolatot. Persze az én korosztályom most már mind el van temetve ott is. Négy évvel ezelőtt jártam ott legutóbb a feleségemmel. Olvastam a neveket az ajtókon a Nyelvészeti Intézetben, de nem találtam senkit a régiékből, mind új nevek voltak ott. A feleségem meg is kérdezte: - És a te kollégáid hol vannak? - Erre mondom: - Nézd, ott vannak mind a falon sorban! - Ott voltak a képeik, ugye, a falon.

- *Térjünk vissza a Bolyai magyar nyelvészeti tanszékére. Márton Gyulának ez idő tájt volt egy kis afférja Szabó T. Attilával is.*

- Ez egy külön történet. Az történt, hogy Attila beteg, idegbajos lett. Nekem elmondta akkor, hogy egyszer a fejét villanykezelésbe is beletették. A nyakán ott volt a sebhely, ahol kijött a golyó, amikor egyszer fiatalkorában öngyilkos akart lenni. Az történt, hogy amikor megint beteg lett, akkor áttették őt az Akadémiára, ahol Kelemen Béláékkal csinálták a román-magyar szótárt. De ekkor Márton Gyula mindent megtett, hogy őt valahogy a tanszékre megint visszavegyék. Ez két vagy három év múlva sikerült is, csak hogy Attila ott akarta folytatni, ahol abbahagyta, tudniillik hogy itt ő a főnök. Hát hogy van az, hogy most jön ez a Márton, és ő mondja meg nekem, hogy én mit csináljak?! Hát ebből támadt aztán köztük a feszültség.

- *Végül is hogyan kerültél át az Akadémiára?*

- Úgy kerültem az Akadémiára, hogy a tanszéken készültek a táji nyelvátlaszok, és ebben a munkában benne voltam én is. Ott egy kisebb kérdőív volt, de azt kikérdezték minden faluban. Szóval abszolút sűrűségű hálózatot képzeltek el. Ez azt jelenti, hogy ha mondjuk, Csíkban elkezdted a munkát, akkor a kis kérdőívet végig ki kell kérdezni az összes csíki faluban. Az Akadémián később nem így dolgoztunk, ott a nagy kérdőívet csak 25 kilométeres körzetekben egyszer kérdeztük ki.

Nos, velem az történt, hogy Szabó T. Attilának 1957-ben lehetősége adódott egy akadémiai csoport megszervezésére. Emil Petrovici igazgató, az akadémikus létesített egy magyar nyelvatlaszcsoportot, ahol Szabó T. Attila lett a főnök félnormával, és alkalmazott két gyűjtőt is, Nagy Jenőt és Gazda Ferencet. Ugyanezt csinálták az irodalmi osztályon is, ott Jancsó Elemér volt a félnormás egyetemi tanár, Engel Károly és talán Abafáy Gusztáv volt a két beosztott. Na és akkor, amikor mindez szépen megtörtént, akkor Gazdát 1957 elején a szeku elvitte, és lecsukták. Azért vitték el, mert talán az ő írógépén gépelték le ennek a Dobainak a folyamodványát az ENSZ-hez.⁸ Szóval Gazdát elvitték, kapott tíz évet úgy hirtelen, majd még azt is megtoldották, végül nyolc évet ült a szamosújvári börtönben.

És akkor ott maradt egyedül Nagy Jenő. Ő pedig engem mindig kölcsönként, úgyhogy vele együtt gyűjtöttünk vagy 10-12 falut, mégpedig úgy, hogy én kérdeztem a Gazda részét, ő pedig a saját magáét. Aztán 1959-ben őt is letartóztatták, és akkor rám maradt az egész.

Úgy volt elképzelve – Attila megírta ezt az előszóban, mert ugye, mindig ő írta az efféléit –, hogy legalább 200-250 falu legyen ebben benne. De hát egy embernek minden faluban 3500 kérdést kikérdezni egy kicsit nehéz volt, hülyére dolgoztam magam. Nem töltötték be a Nagy Jenő helyét, a Gazda helyére pedig én kerültem. És az is úgy történt, hogy én szépen befeküdtem a kórházba, mert vesekövem volt. Utána a nővéremnél feküdtem vagy két hétig. Hát egyszer ott megjelenik Szabó T. Attila, hogy Kelemen Béla kéri, hogy menjek át a tanszékről az Akadémiára, a Gazda Ferenc helyére. Győzködtek, győzködtek, de én nem álltam kötélnek.

– *Miért nem akartál menni? Tanítani szeretted? Vagy az Akadémián bizonytalannak érezted a helyzetet?*

– Hát először is tudtam, hogy az Akadémián a tanszéki fizetésnek csak a felét kapom. Meg aztán miért menjek a magyar tanszékről egy olyan helyre, ahol csupa román van? Én szerettem gyűjteni, de hát azért értsünk szót, nem ilyen körülmények között.

8 Dobai István jogász, az MTA külső tagja. 1956-ban szerkesztője volt egy ENSZ-hez intézett memorandumnak, amiért életfogytiglani kényszermunkára ítélték. 1964-ben szabadult.

De akárhogy tiltakoztam is, ősszel egyszer mégiscsak jött a papír, hogy át vagyok helyezve az Akadémiára, mert Márton Gyulánál, ugye, az „ötödik kerék” voltam, „lesipuskás”, miegymás. Fél normával abban az évben még taníthattam, de aztán vége volt. A mostani fejemmel úgy gondolom – csak hát olyan az ember, hogy mindig utólag gondolja meg, hogy mit kellett volna tenni –, hogy akkor el kellett volna menjek Szabó T. Attilához, és azt mondjam neki, hogy né, professzor úr, ha maga úgy gondolja, hogy én nem vagyok jó ezen a tanszéken, akkor mondja meg, rúgjon ki, de nekem senki ne mondja meg, hogy én hova menjek dolgozni. Össze kellett volna tépjem azt az izét, azt a papírt. De nem ezt tettem, hanem átmentem.

– *Jó, jó, de ha nem teszed meg, akkor mit csinálsz? Hova mész?*

– Hát elmehettem volna valahová tanárnak. Vagy újságírónak, mit tudom én. Szóval Márton Gyula így passzolt el engem, és a helyembe az *Igazságtól* felvette Balogh Dezsőt. Erről Balogh Dezső mindig azt mondta, hogy azért tettek ki engem, mert ő volt a jó nyelvész. Volt a nyavalyát jó nyelvész, de annyit tudott, hogy még a padlót is feltörülte Márton Gyula körül. Gyula ugyanis szerette, ha egy kicsit tömjénezik. Dezső pedig rendes, kedves fiú volt, de ha jól megnézzük, nem maradt utána semmi. Hát hogy lehet Horváth Imre szókinccséről írni doktori dolgozatot, amikor az még nem halt meg, és amikor én lezárom a doktori dolgozatot, az meg utána még ír egy csomó verset? Miféle tudományos hozzáállás az, amikor úgy kutatok, hogy már előre tudom, hogy az egész munkám megy majd a francba. Hát így rendezte Szabó T. Attila, Márton Gyula a dolgokat, és én most is mondom, hogy nem szeretem a diktatórikus módszert. Az igaz ugyan, hogy Márton Gyula prorektorként mindent megtett, hogy embereket hozzon a tanszékre, hogy azok előlépjenek és így tovább. Ő valóban a tanszékekben gondolkodott, de ezt csinálta Joszif Visszárionovics Sztálin is, róla sem mondhatjuk, hogy nem szerette a Szovjetuniót. Vagy Hitler is szerette Németországot. Diktátor volt mind a kettő, és én nem szeretem a diktatúrát még az óvodában sem. Na, mit szólsz? Rosszat mondtam, ugye?

– *Nem, nem mondtál rosszat. Nagyon fontos mindezeket elmondani. Az utókor mitizálni szeret, és ezzel a hamisítással voltaképpen ködbe borítja a múltat. Attól még ezek a nagy emberek nem lesznek kisebbek, ha elmondjuk róluk az igazat. De most beszéljünk A romániai magyar*

nyelvjárások atlaszáról is egy kicsit. Ki állította össze a kérdőíveket? Ha jól értettem, az ún. „nagy kérdőív” már az akadémiai intézetben készült, és már azelőtt készen volt, mielőtt Te odakerültél.

- A nagy atlasz kérdőívében közel 3400 kérdés szerepel. Ezt ők, Szabó T. Attila, Gazda Ferenc és Nagy Jenő közösen állították össze. Eredetileg még ennél is több kérdés volt, de miután néhány faluban elvégezték a próbagyűjtést, akkor vagy 200 kérdéssel lerövidítették. És ez két füzetbe volt osztva, az egyiket kérdezte az egyik gyűjtő, a másikat a másik.

- *Le volt gépelve?*

- Igen, ez 5 példányban le volt gépelve, és össze is volt kötve. Én már a 130. falu gyűjtőmunkáját végeztem, amikor mondtam Szabó T. Attilának, hogy a 3400 kérdés közé be kellett volna tenni még másokat. Például be kellett volna tenni nemcsak a *burgonyát*, hanem a *csicsókát* is. Mert van, ahol *bojóka* a 'burgonya' és *pityóka* a 'csicsóka'. Vagy ott vannak a szekér részei. Hát azt a részt Gazda Ferenc állította össze, és ő a székely szekeret vette alapul. No, de hát a székely szénásszekéren nincsenek nyársak, nincsenek gyaksák. Mert a székely úgy rakja fel az oldalrudakra a szénát, hogy nincsen nyárs, amibe beleakasztaná, amit sok helyen *gyakának* vagy *gyaksának* neveznek. Vagy a csíkiak, és általában a székelyek, sohasem mennek terüvel felfelé a hegyre, hanem mindig lefelé jönnek, de a Mezőségen ez nem így van, mert ott dimbes-dombos, hegyes-völgyes az egész határ. Ezért néha hegyre fel is meg kell állítani a szekeret, hogy pihenjenek az állatok egy kicsit. Ilyenkor, hogy ne tartsa a marha a terhet a nyakán, a nyújtón van egy *macska*, amit megállásakor leeresztenek, az belevágódik a földbe, a szekeret megtartja, és a marha nyaka a járomban felszabadul. Van, ahol *kutyának* mondják. Hát ezek például a kérdőívből hiányoztak. Amikor ezt Szabó T. Attilának elmondtam, azt mondja a professzor, akit már régen felmentettek tisztségéből: - Igaza van, de könnyű utólag okosnak lenni.

137 falu nyelvjárását gyűjtöttem össze, és 136 falu szerepel az atlaszban, ami elég szépen lefedi az erdélyi magyar települesterületet. Mi hiányzik? Most úgy érzem, hiányzik még körülbelül egy tucat falu. Talán nem kellett volna ott akkor abbahagyni, de én már úgy ki voltam fáradva, hogy nem tudtam többet csinálni. Mert nem úgy gyűjtöttem,

hogy egyszerre teljesen megcsináljak egy tájat. Hanem úgy, hogy volt egy csíki, aztán jött egy bihari, aztán egy bánási és így tovább. Mert így a hangokat egymáshoz tudtam hasonlítani.

- *Szóval szándékos, megtervezett volt ez a módszer.*

- Hát világos! Mert ha én egy tájegységen megcsinálom az egészet, és utána elmegyek egy másik helyre, akkor már nem tudom mihez viszonyítani. Ez egy nagyon jól kitervelt dolog volt így. Moldvából például négy falut vettem fel, de legalább nyolc kellett volna legyen. Bogdánfalva mellett Trunkot is fel kellett volna venni föltétlenül, Diószeg mellett Szitást is. S Klézsét, továbbá Külsőrekecsint és Gajcsána-Magyarfalut is.

- *És sokszor emlegetted, hogy északon Szabófalva mellől hiányzik Kelgyest.*

- Hát igen, persze! Vagy ha lemegy az ember a Szeret folyó mentén, akkor ide tartozna Ploszkucén is. Vagy pedig Erdélyben nincsen benne a Sóvidék peremvidéke. Ugyanígy hiányzik Nyárádselye, azaz a Nyárádselye felső része. Ha nem 137 falut, hanem 175 falut csináltam volna meg, akkor keresztet is vethetnék rá, hogy tökéletes. No, de nem lehetett.

- *Azt hiszem, most már nem is lehetne ezt befejezni. Az emberek nem is ismerik már ezeket a tárgyakat, fogalmakat.*

- Hát először is, miután az ember elmúlt 45 éves, utána már nem lehet ilyesmit csinálni, a gyűjtés már fárasztó számára. Láttam már Nagy Jenőnél, hogy ez neki olyan teher volt, hogy borzalom. Mindig oda ment, ahol egyszer már korábban volt a magyarországiakkal. Teljesen fölösleges volt ott újra gyűjteni. No, mindegy. Az embernek 25 éves korától 45 éves koráig be kell fejeznie az ilyen munkát. Utána slussz! Mert mi történik? Bemész egy faluba, és nem ismeresz senkit. Leszállsz az autóbusról a templom előtt, és akkor elmész vagy a paphoz, vagy az igazgatóhoz, vagy a tanítóhoz, vagy a néptanácsoshoz. És akkor megszervezed a gyűjtést, kiválogatod az adatközlőket, biztosítod a szállásodat, biztosítod a kosztodat. Hát ez nem egy könnyű mesterség. Rengeteg munka. Igazán nem mondhatok semmit, mert általában napokig eltartottak mindenütt. Mindig mondtam is a református püspöknek, hogy a református papok nekem rengeteget segítet-

tek. Sokszor a szegény pap nem is tudta, hogy vajon ez kicsoda. Hiripen, Szatmárban, Nagybánya környékén azt mondta nekem később a pap: – Tanár úr, az elején meg voltam győződve, hogy maga egy szekus. Mind néztem, hogy a homlokán és a fején nincs-e ott a nyoma a katonasapkának. – Vagy Háromszéken az egyik unitárius pap egyszer azt mondja: – Tanár úr, én őszintén szólva nem hittem el, hogy maga itt mer aludni nálam. – Ezt is értettem, mert sokszor előfordult valóban, hogy jött is ott a szekus nyomban. Olyan is, aki holtrészeg volt. Sokszor mondták, hogy írjam le a nevemet, mert ha majd ő is jön Kolozsvárra, akkor meg akar majd látogatni. Akart a fenét, csak hát be kellett számoljon, és szüksége volt a nevemre.

– *Azt hiszem, a mai fiatal nyelvészek ezt képtelenek volnának megcsinálni. Autóval közlekednek, maradnak néhány órát egy-egy faluban, és aztán elmennek.*

– Azt a 3379 kérdést, amíg végigkérdezted, ahhoz idő kell. Ilyen 400 lapos füzetem voltak, perforálva voltak, és mellette ott volt a nem perforált lap. Tettem indigót is, mert ezeket a lapokat úgyis kiszaggattam, hogy maradjon másolat is. Általában egy füzetet kérdeztem ki egy személytől, és ez a 400 kérdés általában olyan kétórás munka volt. De aztán mindig megtörtént, hogy bizonyos kérdéseknél az adatközlő bizonytalan volt. Hát az ilyen feleleteket bekarikáztam, és megkérdeztem mástól is. Így 400 kérdésből mindig maradt 40-50, amit másoktól is megkérdeztem. Főleg az elvont fogalmakat jelölő válaszoknál volt erre szükség. Például: hogy mondják annak az embernek, aki keveset eszik, és nagyon sovány? Na, erre mit mondasz? A kérdőívben az van, hogy „kákabélű”. De hát ezt hányan mondják? Ehelyett van egy csomó hapax,⁹ azaz olyan, hogy csak őtöle hallottam.

Gyűjtöttem én mindenütt. Ha akarsz, a kocsmában, ha akarsz, a templomban. Kászonban a vendégházban, ott, ahol a traktoristák is voltak, ha este eloltottam a villanyt, millió bolha jött reám. Akkor felöltöztem, kiültem a padra, ott égett a villany, jött az öreg bakter, hoztam a füzetemet, és gyűjtöttem. Vagy voltak halotti siratók, ahonnan kijöttek az emberek, és én gyűjtöttem tőlük a nyelvészetet. Lőrincze Lajos jól megírta az adatközlők típusait. Van köztük remek is. Volt egy fiatalasszony, a vállán volt a favilla és a gereblye, ment

9 hapax legomenon = csak egy helyen előforduló adat

„takarni”. De a kedvemért letette a szerszámokat, megállt az ajtóban, és én kikérdeztem mind a 400 kérdést. És olyan szépen, értelmesen mondta el, hogy csoda! Még csak azt sem mondta közben, hogy most már elég, nekem menni kellene a mezőre. Aztán van más is. Van, hogy kérdezed tőle a hét napjait. Kérdezed például, hogy vasárnap után mi jön. Erre azt mondja, hogy péntek. Én ránézek csúnyán, ő pedig felkacag: – Hát a tanár is tudja jól, most mit kérdezi tőlem?! – Vagy az „elkopik” igére vonatkozó kérdés így szól: „Mi történik a cipő sarkával, ha az ember köves úton jár?” Ilyenkor általában kijön az „elkopik”, de nem mindig. Egyszer egy öreg azt mondja nekem: – Nem történik vele semmi, tanár úr, mert verünk rá vasspiccet. – Na, ilyenek is vannak.

Történt olyan is, hogy kérdeztem valamit, amire az illető mondott valami egészen nagy furcsaságot. Ránéztem, nem értettem, amire aztán bevallotta: – Ezt csak azért mondtam, hogy a tanár úr örüljön neki.

Még azt is tapasztaltam, hogy minél eldugottabb faluban voltam, annál jobban lehetett dolgozni, és annál jobban megbecsülték az embert. Mezőköbölkút tudod, hogy hol van?

– *A Mezőségen.*

– Igen, Szászrégen és Kolozsvár között. Körülötte 20 kilométeres körzetben csak románok vannak. A román hatás itt olyan erős volt, hogy az asszonyoknak a kendő rá volt téve a szájukra, mint a román asszonyoknak. Reggel, hajnalban megérkezem, bemegyek a paphoz, és ő már is azt kérdezi: – Tanár úr, hány emberre van szüksége? Most elmegyünk és összeszedjük. – Hát vagy tíz emberre. Ami aztán kiesik, az kiesik. – Mert ugye az ember nem tudhatja előre, hogy jó-e vagy nem jó az adatközlő. Ha látom, hogy nem jó, akkor elmegyek, és otthagynom, mert nincs értelme kínlódni vele. A pap azt mondja, jó, de neki el kell mennie Gyéresre, maga pedig aludhat itt nálam. Össze is szedte az embereket, én pedig felírtam mindegyiket, hogy mikor megyek hozzájuk, vagy három-négy napra előre. Egyikhez délelőtt, a másikhoz délután. És mindenhová el is mentem, kikérdeztem azt a 400 kérdést, vagy volt, ahol 800-at is, és mindenhol megvendégeltek paprikás csirkével. Úgyhogy három-négy napig paprikás csirkét ettem rántással és puliszkával. Ők nem ettek, hanem nekem mindig odatették. Olyan szívélyesek voltak, hogy csoda! Amikor mentem haza,

Szilváson, a román közszékhelyponthban ültem autóbushra. Az utcán egy öregasszony futott ki a házból, és hozta a tíz tojást, hogy tegye be a hátizsákomba. A másik pedig vetette be a kemencébe a kenyeret, de előbb hozta nekem a már megsült lángost, a „langalót”, és kérdezte, hogy szilvaízet akarok-e rá vagy zsírt.

- *Mi, néprajzosok téged néprajzosnak is tartunk. Mit gondolsz Te erről?*

- A tájnyelvi gyűjtés az olyan, hogy mint nyelvésznek értened kell a falusi szokásokhoz, ismerned kell azt a kultúrát. Például egyszer, amikor elkezdtem az osztovátát és a vászonfajtákat kikérdezni, az öregasszony bement a tisztaszobába, kihozta nekem az egészet, és akkor mondani kezdtem neki, hogy ez ötnyüstös, ez négynyüstös, ez pedig csak kétnyüstös. Amikor látta, hogy így értek hozzá, akkor már egészen másként válaszolt. A problémák inkább a nyelvtani kérdésekkel voltak, de azok el voltak szórva a kérdőívben, mert egy csoportban lehetetlen lett volna kikérdezni.

- *Nem voltak olyanok, akik unták ezt a sok kérdezősködést?*

- Volt ilyen is persze. Volt úgy, hogy az adatközlőm ment elől, menekült előlem, és én a kérdőívvel mentem utána. A levéltárban ugye mindez egészen másként van, mert oda az ember bemegy, kikéri az iratcsomót, magának parancsol, ott nincsen senkivel semmi baj. Szabó T. Attila egyszer jött hozzám, a felesége Szatmár mellől való volt, hogy adjam oda neki a kérdőívet, mert ő kikérdezi abban a szatmári faluban. Hát jön vissza két hét múlva, és azt mondja, hogy a 3400 kérdésből két hét alatt csak 800-at tudott kikérdezni, mert őt az adatközlők mindig becsapták. Erre mondom: - Hát tanár úr, ha ezt én is így csinálnám, akkor ebből az atlaszból nem lenne soha semmi. Muszáj az egészet kézben tartani. Hát az európai nyelvatlasz is ezért ment tönkre.

- *Ez a nyelvföldrajzi gyűjtés nyilván beletartozott a munkaköri leírásodba az Akadémián. Beszélj egy kicsit az ottani munkaviszonyokról is!*

- Az Akadémia nyelvészeti és irodalmi intézetében egy adott pillanatban 6-7 magyar volt. Kiket mondjak? Kelemen Béla, Csák Laci, Varró Jánosné, Nagy Jenő, Gazda Feri, Mózes Huba, Abafáy Gusztáv, Engel Karcsi. És a két félnormás professzor, Jancsó Elemér és Szabó T. Attila. Senkit ki nem dobtak, de aki egyszer elment nyugdíjba, annak a helyébe nem került más. Most egyetlen magyar kutató van ott. Egy!

Én magamról csak azt mondhatom, hogy ebben a környezetben szerencsésen megúsztam. De azt tudom, hogy nem vették jónéven már azt, hogy én dolgozom. Nem az intézeti tagokról van szó, hanem úgy fentről leszűrődött, hogy az nem helyes dolog, amit én csinálok.

- *Vagyis az, hogy készüted a romániai magyar nyelvjárások atlaszát.*

- Volt ott egy nagy sovíniszta párttitkárom is. Amikor kinevezték Nagy Jenőt és Gazda Ferencet, hát akkor melléjük kineveztek egy rajzoló is. De mivelhogy akkor még nem volt mit rajzolni, hát azt a rajzoló rögtön áttették a románokhoz, hogy rajzoljon nekik. És amikor én végeztem a gyűjtéssel, akkor a rajzoló kértem vissza. De megkaptam hamar a választ: - Hát te ezt hogy gondold? Azt hiszed, hogy ezt itt mi kiadjuk? Ne itt gyűjtsél! Menj, és gyűjtsél Magyarországon! - No, akkor aztán, mondom, hogy hopp, itt vége van, ez itt nem fog megjelenni soha. Tudtam, illetve sejtettem ezt már korábban is, de az az igazság, hogy egy kicsit hülyének tettettem ott magam harminc vagy negyven évig.

- *El kellett számolnod ott a gyűjtésekkel? Számon tartotta valaki, hogy mit dolgozol?*

- Nem, dehogy. Miután Nagy Jenő elment, Szabó T. Attilát is felmentették állásából, és a magyar nyelvjárástudományi szekcióban egyedül maradtam. Én voltam a beosztott, és én voltam a főnök is. Ez volt a szerencsém. A szótárosok más szekciót, az irodalmárok pedig megint más szekciót alkottak. Ez az önállóság pedig nekem szinte megérte az egyetemet. Mert önmagammal soha nem kerültem ellentétbe.

- *És nem ellenőriztek? Hogy hol voltál, mit csináltál, mit dolgoztál?*

- Hát persze ilyen beszámoló kötelezettség minden évben volt, úgy hívták, hogy „Darea de seamă”. De oda azt írtál, amit akartál. Mondhattam akármit.

- *De mi van akkor, ha a helyedben valaki olyan van ott, aki nem szeret dolgozni? Akkor nyilván nem lesz meg az atlasz.*

- A sofőr mondta nekem, hogy hát tanár úr, amikor magával megyek, maga reggeltől estig mindig gürcöl. De amikor ezekkel megyek - és itt sorolta a román kollégákat -, ők bezzeg csak két-három napig dolgoznak, és aztán egy hétig üdülnek. Magyar sofőr volt.

Nézd, én csökönyös vagyok a tudományos munkában: amikor kezdek csinálni valamit, akkor azt csinálom, nincs kiugrás, nincs szétmenés. Hát a főnökeim annak örvendtek volna, ha én nem gyűjtök, hanem itt Kolozsvárt a Darvasban iszom a pálinkát. A szerencsém csak az volt, hogy én nem követelöztem, nem hívtam fel magamra a figyelmet soha. Tudtam, hogy vigyázz, itt nem szabad senkinek a tyúkszemére lépni, mert akkor baj lesz.

- *Az elkészült atlasz kiadását sem erőltetted.*

- Az megint más ügy. Kiadta a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Még szerencse. Azért olyan szép, mert akkor már lehetett számítógépen csinálni.

- *Említetted előbb az európai nyelvatlaszt. Hogy az a terv nem valósult meg, mert nem volt, aki kézben tartsa az egészet. Mi volt a baj?*

- Összeálltunk, hogy a '60-as években lesz Európai Nyelvatlasz müncheni központtal. Megvolt a kérdőív is hozzá. Két bevezető kötetet még ki is adtak. De ott az történt, kérlek szépen, hogy kellett volna legyen minden országból legalább egy ember, aki tudja, hogy mit kell csinálni. Már az elején botrány volt, hogy hány falu legyen. A görögök például azt mondták, hogy náluk egyáltalán nincs nemzetiség, ott csak egy nyelv van.

- *Románok például nincsenek ott.*

- Görögországban nincsenek törökök sem, mindenki csak görög. Nálunk pedig a románoknál a szegény bukaresti professzor azt mondta, hogy hát legalább hét faluban kellene gyűjtsünk. Na, jó, hívznak az Akadémia bukaresti központjába, és ott egy kis termetű pártfunkcionárius, egy kicsi pasaska hozza a párthatározatot, hogy Romániából 60 vagy 70 falut kell felkutatni, közöttük legyen 3 magyar és 2 német is. De ki volt kötve, hogy a három magyarból egy legyen székely és a másik csángó. Hát jó. A mi javaslatunk Bogdánfalva volt, egy háromszéki székely falu, Kézdiálmás és a mezőségi Torockó.

Na, akkor mit akarsz még? Ennyi embert nem lehetett összefogni. Hát már a megjelent kiadvány címlapján is ott van vagy 30-40 név, akik mind csak a főnökség. És aztán egyebek: már a kérdőív összeállításakor nem lehetett megegyezni, mert mindenki csak a saját nyelvét nézte, a saját kutatási területére volt kíváncsi. Például volt ott három

vagy négy finn professzor, akik azonnal beírtak a kérdőívbe vagy 40 halnevet. Nálunk Harasztoson még patak sincs!

– *Itt nálunk Erdélyben még magyar nyelvjárás is több van, mint három.*

– Itt nálunk Erdélyben végül is öt nyelvjárást lehet találni, a székelyt, a mezősegít, ezen felül a partiumi részen még van három másik, de azok mind átnyúlnak a határon: van észak-keleti, bihari és bánági. És ott van még a moldvai csángó.

– *Végül is Te egy ún. „egyszemélyes intézmény” voltál. Ez a jelenség sajnos nem szokatlan itt Erdélyben más tudományterületeken sem.*

– Ennek a tudománynak kellett volna legyen legalább egy névtanos kutatója az intézetben. Mert akárhogy is nézzük, ha az irodalmat, mondjuk Arany János költészetét kutatja valaki, akkor száz év múlva is Arany János költészete lesz. De amit én ebben az atlaszban lefektettem, az száz év múlva már nincs meg. És az a helynév, amit én most felgyűjtök, az már nem Középlak lesz, hanem Allahakbar. Háromszék helyneveiből hiányzik 40 falu helynévanyaga. Hát hogy nincs egy fiatalember, aki azt megcsinálja? Ha én 40 éves lennék, akkor mennék, de most már nem mehetek. Márpedig az, hogy ott milyen helynevek vannak, az nagyon érdekes. Vagy a mezősegí román falvak tele vannak magyar helynevekkel. Románul mondják, de magyar nevek. És azért az fontos lenne, hogy megmaradjon.

(akril, vászon, 60 x 80 cm)